

Smittkoppsviruset inte så rigoröst bevakat som vi gärna vill tro?

Dags att erina om den långa väg som till slut ledde fram till utrotning av de fruktade kopporna

Nu, när det ryktas att det smittkoppsvirus som anförtröts några få forskningslaboratorier i världen trots rigorös bevakning kan ha hamnat i orätta händer, kan det vara på sin plats att erinra om den långa väg som till slut ledde fram till att de fruktade smittkoporna utrotades.

Edward Jenner publicerade 1798 sin monografi »An Inquiry into the Causes and Effects of the Variolae Vaccinae». Hans rapport om sina försök året innan hade refuserats av The Royal Society. Ledande läkare tog upp Jenners metod, och snart var så många barn vaccinerade att insjuknandet i smittkoppor påtagligt reducerades. Redan 1802 beviljade parlamentet Jenner en belöning på 10 000 pund – det fattades bara tre röster för att summan skulle ha ökats till det dubbla.

Motstånd trots framgångarna

Men trots dessa framgångar fanns det motstånd mot vaccinationen, och motståndarna poängterade riskerna förknippade med att inympa materi-

al från djur till människa. Skämtpressens skräckvisioner om horn och juver som skulle växa ut på de vaccinerade kom visserligen på skam, men risken för spridning av infektioner från kor till människor – rimlig nog med dagens kunskap om galna kossjukan – bekräftades av ett antal fall av erysipelas hos nyvaccinerade.

»Arm-till arm»-metoden

För att reducera riskerna blev den vanligaste vaccinkällan koppinnehåll, kallat lymfa, från ett nyligen vaccinerat barn: »arm-till-arm»-metoden.

I Sverige infördes vaccinationen av Eberhard Zacharias Munck av Rosenschöld, medicinprofessor i Lund, som hämtade säker lymfa från Köpenhamn, där vaccination hade påbörjats med lymfa från Jenner.

Särskilda vaccinatörer

De fåtaliga läkarna räckte dock inte till för att vaccinera hela befolkningen. Därför utnämndes särskilda vaccinatörer; ofta blev det klockarna som fick detta uppdrag. Deras sinne

för hygien var dock inte alltid det bästa. Doktor Ebbe Bergh i Malmö berättade om hur det gick till när han som barn vaccinerades 1881:

Stadsvaccinatören var en liten mager gubbe med föga prydligt yttre, han var ivrig snusare, och på hans nästipp hängde alltid en liten klar droppe. Han tog fram ett par fyrkantiga glasbitar, liknande objektglas. Mellan dessa var ympämnet förvarat. Gubben bröt fästningen och skilde glaset från varandra. Så tog han upp ett rör av gåspenna, stoppade det i munnen och började blåsa på glaset på det ställe, där den intorkade vaccinen var.

När denna blivit tillräckligt fuktad av luftströmmen, tog vaccinatören ur sin västficka ett litet verktyg, enligt min mening liknande en liten underlig spetsig kniv med dåligt skaft, måhända liknade den också en sorts tandpetare och kunde kanske också brukas som sådan. Det var som man kan förstå vaccinationslancetten.

Så började gubben peta med kni-

En duktig vaccinatör fick medalj

När smittkoppsvaccination blev obligatorisk i Sverige år 1816 (se ovanstående artikel) instiftades också medaljer för att premiera den som med berömligt nit sökt befrämja vaccinationen.

Sundhets-Collegium fick Kongl Maj:ts uppdrag att övervaka vaccinationerna och se till att vaccin fanns tillgängligt. Det upprättades vaccindepåer, dels i Stockholm, dels på tio orter utanför huvudstaden, men även provinsial- och stadsläkare fick tillstånd att förse sig med »ägta vaccinämne».

Enligt »Handbok för vaccinatörer», utgiven av Kongl Sundhets-Collegium 1854, kunde ympämnet tas från spenarna på kor eller från en av

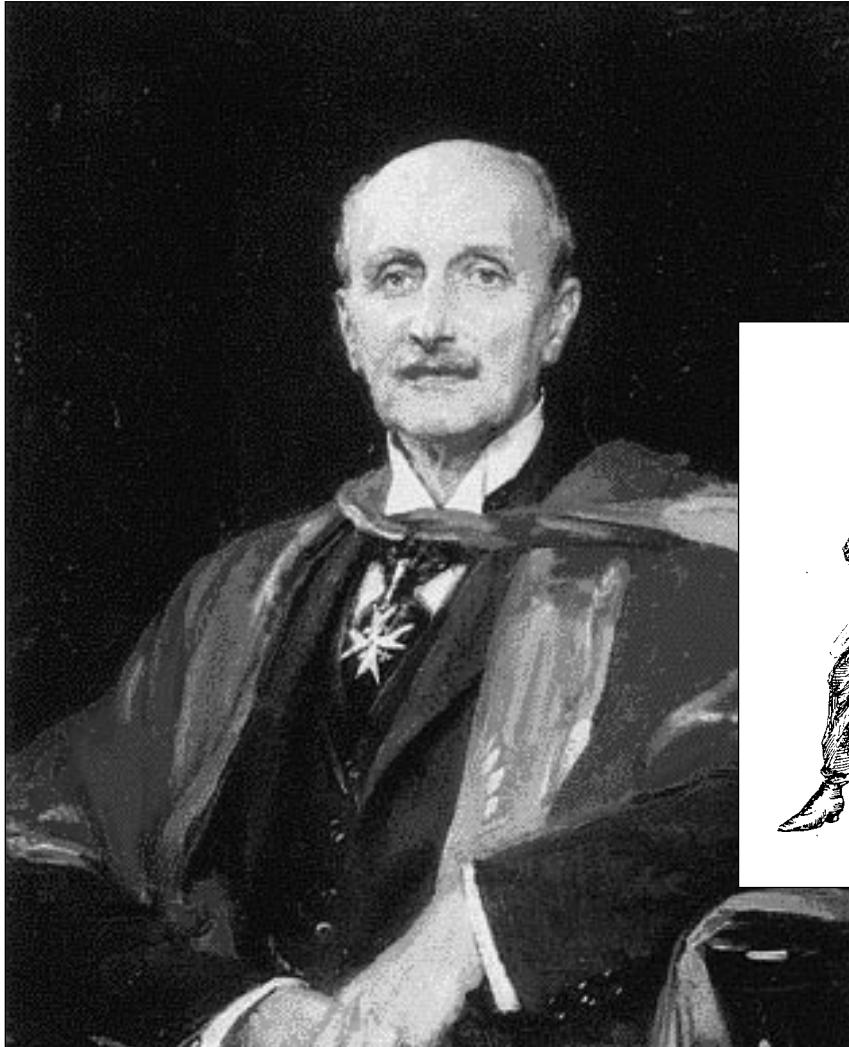
vaccination framkallad koppa hos en frisk person. Det ålåg läkaren att förvissa sig om att denna person dels verkade frisk, dels att inte smittosam sjukdom för tillfället fanns i familjen eller kunde misstänkas ha överförts från tidigare generation. Ympämnet skulle med spetsen av en vass nål eller lansett tas från en klar koppa och gärna överföras direkt till den som skulle vaccineras.

Skulle vaccinet sparas för kommande behov skulle det helst förvaras flytande, eventuellt torkat mellan två glas som förseglades med tex en remsa av oxblåsa. Vid användning skulle vaccinet upplösas »med ångan av andedrägten eller med en droppa rent watten». Flytande vaccin samla-

FOTO: STUDIO PUH

Medaljen till höger i bild kunde erhållas efter 200 genomförda vaccinationer. Efter att ha utfört minst 1 000 vaccinationer kunde man belönas med medaljen med vitt band att hänga på bröstet. Att få ett eget vaccinationsbestick var också en belöning.

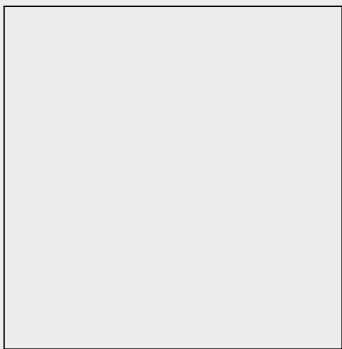
Engelsmannen Sydney Monckton Copeman, porträtterad av Frank Eastman, blev den som upptäckte hur man skulle rena vaccinet från smittämnen utan att förstöra dess immuniserande effekt.

På teckningen nedan ses han ridande på en kalv med ett provrör innehållande

glycerinerad kalvlymfa i ena handen. På armen håller han sin 4 månader gamle son, nyvaccinerad.

FOTO: STUDIO PUH

Vaccinrör från 1862–1879, ett märkt »Vaccin taget af lilla Skogberg och ämnat åt lille Harald». Rören har ursprungligen tillhört doktor Johan Molander (1824–1883) och har skänkts till Medicinhistoriska museet i Uppsala av doktor Gösta Lyttkens.

des upp i fina kapillär rör som förslöts i båda ändar med lack. Då vaccinet skulle användas bröt man av förseglingen och blåste ut vätskan.

Uppsamlat vaccin skulle dateras och förses med namn på den från vilken det tagits.

Ingrid Richter-Thorén
medicinhistoriska museet,
Uppsala

Referenser

Kongl Maj:ts nådiga reglemente för vaccinationen i riket, 1816.
Handbok för vaccinatorer. Kongl Sundhets-Collegium, 1854.
Dillner E. Vaccinationsbelöningar. Samlarnytt 1962; 9–10.

MEDICIN HISTORISK *paus*

Medicinhistoriska ögonblicksbilder, i form av en kort text till en bra bild, välkomnas!

»Medicinhistorisk paus»
Läkartidningen
Box 5603
114 86 Stockholm

Redaktör:
Kristina Räf